

պուրելու, կէս մը բարեկամ թագաւորներու միջնորդութեամբ՝ կէս մը իր բոլորովին բարեկամական նամակներով՝ վերջապէս կարողացաւ Արտաւազդը համոզել:

Երբ Արտաւազդ տեսաւ որ Հռովմի «բարեկամ» բանակը կը բախէր իր մայրաքաղաքին դռները ու երբ իմացաւ որ Մարաստանի անուանակից Արտաւազդ թագաւորը Պարթեւները լքելով միացած էր Անտոնիոսին, վերջապէս անոր մօտ գնաց ճարհատ... Անտոնիոս բարեկամական երեւոյթի տակ ողջագործեց Արտաւազդը ու վրիժառութեամբ իսկոյն ձերբակալեց Հայոց բանաստեղծ՝ բայց դժբախտ թագաւորը (տես Տակիտոս):

Հազիւ թէ Արտաւազդ ձերբակալուեցաւ, ընչաքաղց Հռովմայեցիները Հայաստանը աւարի մատնեցին, ինչպէս որ կը վկայէ Տակիտոս:

Հայերը շուարած իսկոյն թագաւոր հռչակեցին Արտաւազդին որդին, Արտաշէսը, որ հազիւ կարողացած էր ազատիլ Հռովմայեցիներուն ճիրաններէն. ճիշտ այսպէս կը վկայեն Գիոն Կասիոս, Յովսէպոս ու Րօլինսոն:

Յովսէպոս կ'ըսէ որ Արտաշէս նախ գերի տարուած էր Ալեքսանդրիա՝ բայց յետոյ փախչելով Հայաստան եկած էր ուր Հայերը զինքը իսկոյն թագաւոր պսակեցին: Րօլինսոն կ'ըսէ, որ Արտաշէս թագաւոր հռչակուեցաւ հօրը սենեակին մէջ:

Հռովմայեցիք անպաշտպան մնացած Հայաստանը բոլորովին կողոպտեցին, նոյնիսկ չինայեցի Անահիտ Աստուածուհիին երեւելի մեհեանին, ու անոր ոսկեծոյլ թանկարժէք խոշոր արձանը փշրելով՝ մետաղը իրենց մէջ բաժնեցին, ինչպէս կը վկայեն Պլինիոս, Կարտհագոսն ու Մոմէն:

Արտաշէս ջանաց սպաննել տալ վատասիրտ Անտոնիոսը՝ բայց յանկարծ պաշարուեցաւ, ու հազիւ կրցաւ ապաստանիլ պարթեւ թագաւորին արքունիքը՝ ուր սիրով ընդունուեցաւ Հրաշատ Գ. թագաւորէն:

Պարթեւները աւելի ազնիւ գտնուեցան

քան «բարեկամ» ու «քաղաքակիրթ» ու «դաշնակից» Հռովմի այլասերած եռապետը:

Անտոնիոս ստորնարար ոսկի ու արծաթ շղթաներով կապել տուաւ Արտաւազդը, թագուհին ու իր որդիները, ու հետը առած առատ գանձեր՝ Ալեքսանդրիա մեկնեցաւ իր սիրելի թագուհի՝ Կլէոպատրային մօտ՝ Հայաստան ձգելով Հռովմայեցի վաշտեր (տես Գիոն Կասիոս):

Մարաց անուանակից Արտաւազդ թագաւորին, Անտոնիոս ընծայ տուաւ Հայաստանի Սիմիակ գաւառը (Սորաբոն):

Անտոնիոս ու Կլէոպատրա շատ չարչարեցին Հայոց թագաւորը ու իր ընտանիքը: Անտոնիոս զիւրեք բերել տուաւ հասարակաց հանդիսավայրը՝ կիմնադրին, ուր իր սիրուհին՝ Կլէոպատրա նստած էր ոսկեղէն գահին վրայ: Անտոնիոս գանազան միջոցներով, ազատութեան խոստումներով ջանաց հայ գերիները պարտադրել որ հպատակու թեան ու յարգանքի բռուր արտայայտեն և Կլէոպատրան անպայման անուանեն «թագուհիներու թագուհի»: Բայց Արտաւազդ հակառակ որ ոսկի ու արծաթ շղթաներով կապուած էր, յիշեց որ ինք եւս «Արքայից Արքայ» մըն էր, ու որդին էր մեծագոյն «Արքայից Արքային ու Աստուծոյ» Մեծն Տիգրանին: Արտաւազդ չհրապուրուեցաւ Անտոնիոսի խոստումներէն, ու երբեք յարգանքի ցոյց չըրաւ Կլէոպատրային, հաւատարիմ մնալով Արտաշէսեան խրոխտ ոգիին:

Ոչ Արտաւազդ, ոչ իր թագուհին ու ոչ իր արքայազուները, ոչ ալ հայ ազնուականները աղաչանքի բառ կամ յարգանքի փոքրագոյն նշոյլ մը ցոյց տուին, այլ Կլէոպատրան լոկ իր անուանով կոչեցին, ու ոչ ալ սովորական ծերագործութիւնն ըրին:

Հայոց թագաւորին ու անոր վեհ ընտանիքին այս հպարտ կեցուածքը պատճառեցաւ, որ Հայ թագաւորական ընտանիքը ու հայ իշխանները ենթարկուէին դառն նեղութիւններու և տանջանքներու, մինչեւ

որ Ալտէոնի ճակատամարտը (ծովամարտը) տեղի ունեցաւ 30ին (տես Գիոն Կասիոս ու Կարտհագոսն):

Ալտէոնի ճակատամարտին մէջ, Անտոնիոս ու Կլէոպատրա չարաչար պարտուեցան Հոկտաւիանոսէն: Այս մեծ եռապետը, իր այս կարեւոր պատերազմին իր 4-րդ պատճառ ցոյց տուած էր Արտաւազդին հանդէպ ցոյց տրուած ստորին նենգութիւնները ու դաւաճանական վերաբերումը (տես Գիոն Կասիոս):

Երբ Անտոնիոս ու Կլէոպատրա պատերազմը կորսնցուցին, իսկոյն Ալեքսանդրիա փախան: Հոն իմացան, որ Հոկտաւիանոս, Հռոմի ժողովրդեան փափաքին համաձայն, կ'ուզէր Արտաւազդը ազատ արձակել: Կլէոպատրա այս իմանալով շտապեց գլխատել տալ Արտաւազդ թագաւորը, որուն գլուխը՝ նուէր դրկեց անոր թշնամիին՝ Մարաց համառուն Արտաւազդ թագաւորին, որպէսզի իրեն օգնական նոր գունդեր ուղարկէր:

Այս դաւաճանական գլխատումին դրդապատճառը շատ մը պատմագէտներ կ'ընդունին: Թէ Գիոն, թէ Սորաբոն ու Տակիտոս, թէ Վելլիոս Պատերգուս, ու թէ Յովսէպոս, Պլուտարքոս և Կարտհագոսն այս դրուժան արարքը պատմելով՝ ցոյց կու տան մեր Արտաւազդի թշնամիներուն այլասերած նկարագիրը ու ստոր անհատականութիւնը:

Հռոմի ժողովուրդը Անտոնիոսի այս դաւաճանութիւնը «անջնջելի արատ» ու «ոճիր» համարեցաւ ու այսպէս ալ գրեց Հռովմայեցի նշանաւոր պատմագէտ Տակիտոսը:

Այսպէս անհետացաւ Հայոց պատմութեան ամէնէն համակրելի դէմքերէն մէկը, որ դժբախտութիւնն ունեցաւ հանդիպելու որ այլասերած ու անամօթ Անտոնիոսին, որ իր յաղթութիւնը արձանագրել տուաւ իր կոխել տուած դրամներուն վրայ: Արծաթէ դրամի մը վրայ կ'երեւին Անտոնիոսի ու Կլէոպատրայի զոյգ գլուխները ինչպէս նաեւ Հայաստանի արքունի թագը, նետ ու աղեղ խոնարհած վիճակի մէջ, ու հետեւեալ լատիներէն արձանագրութիւնը:

«Անտոնիոս, Հայաստան Նուաճեալ, Կլէոպատրա, թագուհի թագաւորաց որդւոց թագաւորաց»:

Իրենց այս յաղթանակի առիթով կոխուած ուրիշ դրամի մը վրայ կ'երեւին յաղթականը և գերիներ, Գայլ ու Երկուորեակ և յունարէն «Արմենիա» բառը:

Արտաւազդ անմոռանալի թագաւորը զոհն է Անտոնիոսի շնութիւններուն ու դաւաճանական խարէութիւններուն:

ՆՈՒՊԱՐ ՄԱԳՍՈՒՏԵԱՆ

Նիկոսիա
դիպրոս կղզի:

ՎԱՂՈՒԱՆ ԵՐԳԸ

Ես գովքն ըրի Անցեալին, անոր վազքն ուրընթաց,
Անկումներուն անոր բիւր, թընչքներուն վերջայեաց,
Որպէս խորհուրդ քաղեցի իմաստն անոր ուղղութեան
Եւ յանձնեցի Այսօրուան կեանքի իրրեւ նոր ճամբան:

Ես երգեցի հուր սիրով մեր օրերու երգը վեհ,
Պայքարները մոլեգին, արշաւները զերդ հրդեհ,
Ու ես դարձայ լուսաձայն գալիքներու մարդարէն,
Երկինքներէն խըլեցի փառքի արեւն հրեղէն:

Դժգոհ մընաց իմ հոգիս, սակայն, փառքին հետ վըտիտ,
Ո՛հ, օրերս իմ արեւոտ՝ տես կը դառնան անժըպիտ,
Ձի որքան ալ երգերն իմ եղան յոյսի ոսկի ջահ՝
Բայց ըստեղծել չըկրցայ երգը վաղուայ, մեծ, անմահ:

ՅԱԿՈԲ ԳՈՒՅՈՒՄՃԵԱՆ

Ֆիլատիլիա, 10 Յունուար 1944